

УДК 323.325 (477):323.22(438)«1863/1864»

**СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА
КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДО ПОЛЬСЬКОГО
ПОВСТАННЯ 1863–1864 РР.****THE ATTITUDE OF THE UKRAINIAN KYIV
HUNGARIAN PEOPLE TO THE POLISH
REVOLUTION OF 1863–1864****Соф'як Н. В.,**

аспірант кафедри історії України і методики викладання історії, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано–Франківськ, Україна), e-mail: sofya94@ukr.net, ORCID: 0000–0001–8241–3551

Sofyak N. V.,

post-graduate student of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, State Pedagogical University «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano–Frankivsk, Ukraine), e-mail: sofya94@ukr.net, ORCID: 0000–0001–8241–3551

Розглядаються взаємовідносини польських повстанців та українського селянства під час Січневого польського повстання 1863 р. Попри проведену агітацію і популістські лозунги, селянство, переважно, зайняло нейтральну або вичікувальну позицію. Через механізми, застосовані російським урядом, частина селян взяла участь у створенні владою сільських караулах. Незначна кількість місцевого населення Київської губернії відгукнулася на заклики повстанців співчуттям або долучилася до загонів.

Ключові слова: польське повстання, антиурядовий виступ, селяни, поляки, повіт.

The article deals with the relations between the Polish rebels and the Ukrainian peasantry during the January Polish uprising of 1863. Despite agitation and populist slogans, the peasantry, in most, took a neutral or anticipating position. Through the mechanisms used by the Russian government, part of the peasants joined the village guardians established by the authorities. A small number of the local population of the Kiev province responded to the insurgent calls of sympathy or joined the troops.

Keywords: Polish uprising, anti-government speech, peasants, Poles, district.

Збройний виступ поляків 1863–1864 рр. був найбільшим проявом боротьби поневоленого народу проти російського самодержавства в XIX ст. Вікові шляхетські традиції польської аристократії і прагнення відновити державність та могутність колишньої Речі Посполитої були однією з передумов початку повстання. Перебіг боротьби на етнічних українських теренах мав свої особливості. Польський визвольний рух поширився на територію Правобережної України (офіційно – «Юго–Западный край России»), до складу якої входили три губернії – Київська, Волинська і Подільська. Автор поставила за мету розкрити ставлення місцевого українського селянства Київської губернії до польського збройного виступу. Обрана тема привертала увагу деяких вітчизняних радянських, а також польських та сучасних українських і зарубіжних дослідників (зокрема Г. Марахова [21], М. Лещенка [22], С. Кеневича [10], Ю. Земського [18], Ю. Присяжнюка [25], Б. Гудя [14], Д. Бовуа [12] та ін.), але й досі становить науковий і суспільний інтерес.

Київська губернія в XIX ст. складалася з 12 повітів – Київського, Бердичівського, Васильківського, Звенигородського, Канівського, Липовецького, Радомишльського, Сквирського, Таращанського, Уманського, Черкаського, Чигиринського. Відповідно до даних, наведених у «Статистичних таблицях Російської імперії» за 1863 р., загалом у губернії проживало 1 944 334 осіб обох статей, з них 203612 – у містах і 1 740 722 – в повітах [26, с. 182–183]. По 10–й ревізії в краї мешкало 1353 поміщиків–чоловіків польської національності, що володіли 452 644 селянами також чоловічої статі (статистичні дані не враховували жіноче населення) [19, с. 5–6]. Важливу роль для пояснення перебігу польського збройного виступу в Південно–Західному краї відіграло віросповідання. За конфесійною приналежністю в Київській губернії православні становили 83,93%, іудеї – 4,15%, римо–католики – 4,15% та 0,13% осіб інших віросповідань [16, с. 197]. З наведених даних бачимо, що частка поляків відносно до загальної кількості населення губернії була невеликою.

Історію створення польської повстанської влади на Правобережжі дослідники поділяють на три періоди: 1) серпень 1862 р. – січень 1863 р.; 2) січень – травень 1863 р.; 3) травень – червень 1863 р. [21, с. 155]. Головним органом польського визвольного руху був «Центральний комітет на Русі» (далі – ЦНК), утворений 22 серпня 1862 р. в Києві. Згодом він був реорганізований у «Провінційний комітет», що мав зв'язки з центральним проводом повстання у Варшаві. Проте узгодженості між керівним і провінційним органами не було. До складу «Провінційного комітету» ввійшли полковник Е. Ружицький (голова), прозектор анатомії Київського університету Ісідор Коперницький, студент Антон Юр'евич, учитель гімназії Александер Яблоновський, учитель А. Франковський. Комітет розробив план своєї діяльності, що передбачав підготовку повстання в усіх 36 повітах Правобережної України [23, с. 199]. У Києві перебували двоє представників комітету – І. Коперницький та А. Юр'евич [21, с. 148].

Усвідомлюючи усю складність боротьби проти Російської імперії, на боці якої були регулярні війська та озброєння, польські повстанці зробили спробу залучити до своїх лав якомога ширші верстви населення. Оскільки найчисленнішою його частиною були селяни, то організатори збройного виступу намагалися застосувати всі важелі впливу щодо цієї категорії. Для цього використовували різного роду популістські гасла. Так, у головному маніфесті повстання від 22 січня 1863 р. говорилося: «До зброї піднімайтеся народи Польщі, Литви і Русі, бо година скорого визволення вже вибила, старий меч наш видобутий, святий прапор Орла, Погоні і Архангела розгорнутий» [8]. В іншому зверненні «До братів Русинів!» зазначалося, що повстання проти царизму «поширюється і зміцнюється, тому що його гаслом є свобода і щастя народу, і його перший вчинок

повинен був принести справедливість великому селянському класу» [7].

Видава ЦНК у Варшаві 12 квітня 1863 р. «Золота грамота» робила акцент на найголовніші для селянських мас цінності. Передбачалося поширення грамоти серед українських селян Правобережжя. У документі, зокрема, містилося звернення із закликом «піднятися разом з Польщею і Литвою проти московського панування, щоб визволити вічну свободу і щасливу долю для цілого нашого краю» [11]. Окрім урегулювання аграрного питання, обіцяли й інші права і свободи, можливість навчатися в університетах і вибір місця проживання за бажанням селянина. Однак місцеве населення не довіряло польським обіцянкам демократичних свобод, оскільки традиційні, історично усталені їхні взаємовідносини із шляхтою суперечили гаслам, якими польська шляхта прагнула заручитися підтримкою українських селян [18, с. 22].

Для залучення селян на бік польських повстанців революційні комітети – Київський, Житомирський і Кам'янець–Подільський – надрукували видану ЦНК в Києві «Золоту грамоту». Повстанським загонам було наказано ходити по селах і зачитувати грамоти селянам. У кожному загоні були уповноважені особи, які відповідали за тлумачення прочитаного. Перед тим, як озвучити зміст «Золотої грамоти», повстанці трактували, виключно негативно, всі царські постанови та дії мирових посередників. Після таких промов зачитували кожний пункт грамоти, намагаючись порівнювати їх із царським Маніфестом від 19 лютого 1861 р. «Золоті грамоти» обіцяли вигідні умови для сільського населення та важливого для нього аграрного питання. У зв'язку з цим селяни намагалися переконати в потребі виступити проти російських властей та долучитися до повстанських загонів [9, с. 207].

Реакція селян на зачитування грамоти була різною. Для прикладу, у маєтку поміщика в одному з містечок Київського повіту селяни спитали в повстанців: «Кому ж потрібно віддати цей папір, чи потрібно йти до мирового посередника, чи до станowego пристава?». У містечку Бородянці цього ж повіту «селяни прийняли грамоту з ентузіазмом, вибрали зараз людей, котрим доручили берегти її, і 2 молодих хлопців із селян приєдналися добровільно до загону» [9, с. 208]. Хоча тут загинуло і було поранено чимало повстанців, незначній їх частині вдалося втекти разом з Р. Ольшанським. У Радомишльському повіті Київської губернії в с. Розважів, вислухавши та подякувавши за грамоту, селяни сказали: «Дякуємо царю за грамоту і вам, що приїхали оголосити її» [9, с. 208].

Російський імператор Олександр II 24 квітня 1863 р. видав «Правила для утворення в Західних губерніях сільських озброєних караулів». Передбачалося, що ці формування активно підтримуватимуть російські війська. Караули були не тільки озброєні, але й підсилені ненавистю до польського пана, який століттями робив чимало

для того, щоб залишити негативну пам'ять у середовищі селянських мас. Однак селянська сторожа не завжди надавала підтримку російській стороні. Траплялося, що селяни відмовлялися переслідувати і вбивати повстанців або ж, у рідкісних випадках, переходили на їхню сторону. Кількість селян у варті в Київській губернії складала 1 182 сотників, 9 590 десятників, 109 152 стражників¹. Загальна їхня чисельність становила 119924 чоловік [21, с. 207].

У циркулярі командуючого військами Київського військового округу від 29 квітня 1863 р. говорилося, що протягом трьох місяців його перебування в Києві зафіксовано випадки, коли чимало неблагонадійних осіб серед польського населення робили спроби висловити співчуття подіям, які відбуваються в Польщі, та поширенню повстання на Правобережжі. У документі, зокрема, наголошувалося: «дѣятельными мѣрами Гражданскаго Начальства и Полиции, всѣ попытки злонамѣренныхъ людей произвести въ краѣ безпорядки до сихъ поръ оказывались безсильными и предупреждались арестованіемъ нѣкоторыхъ болѣе виновныхъ и тщательнымъ наблюденіемъ за остальными подозрительнымъ лицами» [1, арк. 5]. Однак заворушення в краї все-таки почалися. Так, за офіційними даними, в «Кіевѣ, в ночь съ 26 на 27-е Апрѣля, равно какъ въ тоже время и во многихъ другихъ мѣстностяхъ, нѣсколько вооруженныхъ мятежниковъ, образовавъ шайки, ... вышли изъ Кіева и другихъ мѣстностей, чтобы собравшись въ лѣсах... дѣйствовать явно вооруженною рукою противъ Правительства» [1, арк. 5].

З метою запобігання поширення повстання, одразу після початку антиурядового виступу на польських землях, на Правобережжі було оголошено військовий стан. Це дозволяло піддавати військовому суду затриманих повстанців або ж тих, кого підозрювали в участі у збройній боротьбі. Від місцевої влади вимагали збільшити пильність. Для цього рекомендували залучати українських селян, частину дворян і землевласників, які залишилися вірними «къ Престолу и Царю Освободителю» [1, арк. 5зв] і були осторонь від подій польського антиурядового виступу. Ця категорія населення сприяла «возстановленію въ краю совершеннаго порядка: чемъ самымъ избавятъ они и край и себя отъ раззоренія» [1, арк. 5зв].

Попри всі заходи місцевої російської влади серед польського населення краю все ж розпочалися хвилювання. Зокрема, в «Извѣстіяхъ возникшихъ въ Юго-Западныхъ губерніяхъ безпорядкахъ» від 29 квітня 1863 р. говорилося, що «въ самомъ Кіевѣ, вьночь съ 26-го на 27-е Апрѣля, партія вооруженныхъ мятежниковъ вышла изъ города по направленію на с. Бѣлицы. (Билиці. – Н. С.). – Часть мятежниковъ были верхами. – Немедленно посланы войска, для преслѣдованія подъ начальствомъ ... Полковника Барона–Тизенгаузена, и 40 человекъ пѣшихъ въ ту же ночь взято съ орежіемъ въ рукахъ»

¹ див. Соф'як Н. Польський визвольний рух на Поділлі в 1863–1864 рр. / Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис, Івано-Франківськ, 2016, №31, С.93.

[1, арк. 6]. Для переслідування інших повстанців із Києва було прислано підмогу, що становила «два ескадрона Глуховскаго Драгунскаго полка, 4-я сотня Донскаго Казачьяго №37-го полка і двѣ роты Полтавскаго пѣхотнаго полка на подводахъ. – 27-го числа доставлено еще 20 чоловікъ плѣнныхъ» [1, арк. 6].

Повстанці обіцяли місцевим селянам, що вони отримають свободу та земельні наділи, «на владѣніе которыми раздають (Золоті. – Н. С.) грамоты, писанныя золотыми буквами» [1, арк. 6]. Боротьба повстанців велася не тільки з ментально усталеними історичними стереотипами серед селянства, в розумінні якого поляк був паном, а селянин – кріпаком, але й з російською урядовою пропагандою. Тому, на заклики повстанців, селяни «во всѣхъ мѣстахъ исполнены преданности къ ГОСУДАРЮ ИМПЕРАТОРУ (виділено в документі. – Н. С.) и много содѣйствуютъ Полиции и посылаемымъ войскамъ къ открытію и захватыванію мятежниковъ» [1, арк. 6]. У Київському повіті частину полонених повстанців у кількості 60 чоловік, які згодом були доставлені до Києва, захопили українські селяни [1, арк. 6].

У маєтках графів Браницьких, одних із найбільших землевласників Правобережжя, в околицях м. Біла Церква, було сформовано чотири повстанські загони. Один з них виник неподалік с. Шамраївка та був розбитий селянами Миронівки Канівського повіту, Узина і Шпендівки Васильківського повіту та ін. Інший повстанський загін відправився в Таращанський повіт. Його переслідували російські війська з 27 квітня 1863 р. Загін був знищений солдатами та селянами неподалік с. Кислівка Таращанського повіту. Селян очолював мировий посередник Маслов. Третій загін польських повстанців грабував с. Вінницькі Стави. Селяни с. Гребінки 28 квітня 1863 р. під керівництвом старшини Івана Шадури піднялися проти повстанців. Загін взяв у полон дев'ять повстанців. Четвертий загін польських повстанців з'явився в с. Плесецьке, розташованому на кордоні Київського повіту [13, с. 12, 13].

Повстанців переслідували війська регулярної російської армії, тож загін підійшов до с. Солов'ївка Радомишльського повіту [13, с. 12, 13]. Начальник повітової поліції в травні 1863 р. інформував про появу польського повстанського загону в с. Солов'ївка. Мировий посередник Г. Могильницький повідомляв, що 28 квітня в селі з'явився загін у складі 21 особи, «объявившихъ крестьянамъ, что они пришли съ добрымъ для нихъ намѣреніемъ дарить землю и проч.» [2, арк. 133]. Загін озброєних повстанців, нападши на с. Солов'ївку, почав стріляти по селянському караулу, але селяни «вооружившисьъ косами и дручьями успѣли нѣсколько изъ ихъ убить, четырехъ арестовали и отобрали у мятежниковъ оружіе и знамя» [3, арк. 283в]. Було вбито 12 і поранено дев'ять повстанців, а серед селян одного поранено шаблею [13, с. 13]. Ще чотирьох поляків було заарештовано і відібрано в них зброю, а частина загону «успѣла укрыться въ лѣсу» [3,

арк. 283в]. Польські поміщики с. Солов'ївки Михаловський та З. Могильницький після вбивства селянами учасників повстання, слідуючи моральному обов'язку, відправили поранених до Брусилова того ж повіту, а загиблих похоронили [27, с. 106–107].

Частина польських поміщиків Київської губернії, які мріяли про відновлення могутності колишньої Речі Посполитої, проводили агітаційну роботу серед місцевого населення. Дворяни Київської губернії, які відгукнулися на антиурядовий виступ, намагалися переконати селян діяти спільно. Підтвердження цього знаходимо в донесенні начальника Липовецької повітової поліції від 2 квітня 1863 р. київському генерал-губернатору М. Анненкову, що дворяни Малиновські агітують селян приєднатися до польських повстанців, а також незаконно переходять зброю [2, арк. 8].

В інших повітах Київської губернії також відбувалася підготовка до збройного виступу. Так, начальник Бердичівської повітової поліції від 26 квітня 1863 р. інформував про можливі виступи даному краї. Місцевій владі було надано рекомендації щодо подальших дій за умови початку повстання: якщо з'являться повстанці, необхідно було повідомити «мѣстныхъ воинскихъ начальниковъ для направлення въ те мѣста воинскихъ командъ», а також «окружить лѣса крестьянами (селянськими караулами. – Н. С.) для облавы, дабы въ случае, если мятежники укроются въ лѣсахъ были бы схвачены немедленно и за симъ доставлены въ Киевъ» [2, арк. 18]. Їх мали перевозити партіями від 10 до 15 осіб для здійснення над ними військового суду [2, арк. 18]. У названому повіті за допомогою селян було заарештовано понад 100 озброєних чоловік [3, арк. 283в].

У Васильківському повіті начальник поліції представив два примірники «Золотої грамоти», які зачитували серед місцевого селянства Пашинський і Савінський. Разом з грамотами було виявлено дві відозви. Ці свідчення були передані у військово-слідчу комісію для визначення винуватості згаданих осіб щодо участі в повстанні [2, арк. 416]. Збройний виступ поширився на інші місцевості Київської губернії. Проте були окремі регіони, де повстання не тільки немало жодної підтримки від місцевих, але й взагалі не встигло спалахнути. Йдеться насамперед про Чигиринський і Черкаський повіти, в яких не було створено жодного повстанського загону. Тож антиурядовий виступ тут так і не розпочався.

Будучи озлобленими на польських землевласників, місцеві українські селяни досить активно відгукнулися на російську пропаганду і вступали в сільські караули. Зокрема, місцеві жителі с. Мирівка Київського повіту, дізнавшись у кінці квітня 1863 р. про наближення польських повстанців із Васильківського повіту, «по общему согласію единодушно» вирішили озброїтися і вирушити їм на зустріч. За офіційними даними, «когда набралось уже довольно людей

вооруженных косами, топорами и дубинами (це були селяни. – *Н. С.*) и вышли в поле». Там, неподалік від с. Мирівки селяни Сидор Попович, Левко Стороник, Семен Гриненко і Єлисей Рогола підіхали до повстанців і почали розпитувати, куди і з якою метою вони направляються [2, арк. 430]. Польські повстанці пообіцяли селянам волю, братерство, рівність, а також запрошували заслухати грамоту [2, арк. 430].

Слово за словом між польськими повстанцями та українськими селянами розпочався діалог, під час якого поляки згадували місцевим минулі часи і козаччину. Ішлося, зокрема, про те, як «русская Царица Екатерина» забрала волю в двох народів [2, арк. 430зв]. Поляки намагалися переконати сільське населення в тому, що прийшли повернути втрачені козацькі вольності. Для цього місцевим жителям пропонували долучитися до польських повстанських загонів, що «помогуть побить москалей» і створити «новое Царство» [2, арк. 430зв]. Обіцяли, що в ньому всі люди будуть рівні. Один із повстанців навіть витягнув грамоту, як писалося в документі, «написанную золотыми буквами, сталъ на колѣни и начавъ читать, вьо то время число крестьянъ увеличилось» за рахунок мешканців навколишніх сіл. Наприкінці квітня 1863 р. вони були оточені селянами [2, арк. 430зв].

У згаданому вище с. Мирівка селянин Григорій Кононир, схопивши за вуздечку коня, стягнув польського повстанця і дубинкою вдарив по голові. Йому допоміг інший селянин, який «пронзиль грудь тому поляку косою» [2, арк. 446]. У донесенні начальника поліції Сквирського повіту за 27 квітня 1863 р. було занотовано, що повстанці, мовою документа, «сначала начали стрѣлять по крестьянамъ, но никого не ранѣли, потому что лошади ихъ пугались отъ суматохи и крестьяне съ дубинами и косами» наступали з усіх сторін, «тогда мятежники начали отступать въ безпорядкѣ и наконецъ просто бѣжать» [2, арк. 446]. Місцеві мешканці переслідували поляків до с. Блощинці Васильківського повіту. Згідно з деякими свідченнями, серед повстанців було вбито від 12 до 19 осіб. Загальна кількість селян, які вступили в конфлікт з повстанцями, нараховувала приблизно 1000 осіб, хоча цілком можливо, що ця цифра є дещо завищеною, оскільки самі повстанські загони були значно меншими [2, арк. 446].

У Звенигородському повіті начальник поліції в рапорті від 28 травня 1863 р. доносив, що «все благополучно» і між поляками не спостерігається «ни какихъ особенныхъ движеній» [2, арк. 464]. У названому повіті не все польське населення підтримувало антиурядовий виступ проти Російської імперії. Знайшлися такі, які на початку повстання були солідарними з польськими повстанцями, однак, переконавшись у прихильності селян до російського уряду та ворожнечі до поляків, змінили своє ставлення до збройного виступу. Очевидно, ці поляки в побоюванні за своє майбутнє виражали переважно інстинкт самозбереження. У документі говорилося, що останні події «изменили (погляди. – *Н. С.*) ихъ (поляків. – *Н. С.*)» [2, арк. 464зв].

Хоча деякі польські поміщики Уманського повіту намагалися сприяти організації збройного виступу і навіть готувалися до нього, їм не вдалося реалізувати своїх намірів. Це пояснювалося двома основними чинниками: по–перше, в даному повіті до цього часу не було ще ні одного повстання, а, по–друге, місцеве польське населення, розуміючи всі негативні наслідки своєї антиурядової діяльності, перестало думати про збройний виступ. Інформація щодо підготовки до повстання в деяких містах Уманського повіту, за словами начальника поліції, були тільки видумками, які не мають реального підтвердження [2, арк. 464зв].

Начальник поліції в Уманському повіті повідомляв М. Анненкова, що в даній місцевості «были элементы, доказывающіе, что и здѣсь по примѣру прочихъ уѣздовъ Киевской губерніи, могло бы возникнуть возстаніе». Про можливість початку антиурядового виступу свідчили знайдені речі й припаси, необхідні для повстання. Однак завдяки своєчасно «прийнятыхъ мѣрь, преступные замѣслы поляковъ (були. – *Н. С.*) предупреждены, и въ Уманскомъ уѣздѣ ни одного человека возстанца не было» [2, арк. 485зв]. Українські селяни в названому повіті були негативно налаштовані до польського збройного виступу та в разі початку повстання, очевидно, надали б підтримку російським властям [2, арк. 486].

Водночас настрої українських селян були неоднорідними: серед місцевого населення були й такі, що співчували повстанцям, переховували їх чи навіть вступали до загонів. Зокрема, начальник Липовецької повітової поліції повідомляв про селян с. Хмелівка, які були заарештовані та покарані через події, що виникли в краї [4, арк. 7]. Так, у с. Насташка Васильківського повіту повстанців зустрічали хлібом–сіллю, а в с. Великополовецьке того ж повіту, с. Гуровець Бердичівського повіту та в деяких інших вступали до повстанських загонів і разом з польськими патріотами боролися проти російських військ [15, с. 126–127].

Так, в одному з поліцейських донесень говорилося, що селянин с. Гуровець Бердичівського повіту Київської губернії І. Полонський, що взяв участь у збройному виступі, «неизвѣстно куда скрылся». Про цей випадок було поінформовано начальника Київського військового округу, щоб він подав у розшук селянина. У відповідь видали наказ: коли І. Полонського буде знайдено, то після його арешту доповісти «Министерству внутреннихъ дѣл». До цього розпорядження було додано характеристику втікача: «22 года, росту выше средняго, волосы черные, лицо круглое, смуглое, глаза сѣрые, носъ и ротъ обыкновенные» [5, арк. 4]. Поширення інформації про зовнішність учасників повстання були не поодиноким явищем, оскільки сприяли більш оперативному затриманню підозрюваних.

Місцеві мешканці с. Острів Васильківського повіту поставилися до польських повстанців досить прихильно [20, с. 33]. Про це, зокрема, свідчить, той факт що коли селяни, «дизнавшись, що поляки ввійшли в (село. – *Н. С.*) Озерне,

острів'яни озброївшись, хто чим міг, і в числі 150 чоловік стали біля волості в оборонну позицію». Але між ними знайшлися такі, які радили «не чіпати чортів (тобто повстанців. – *Н. С.*), коли вони не зачіпають». Селяни не прийшли до консенсусу в даному питанні, тому на раду запросили волосного старшину Блажка [17, с. 33]. Він, не знаючи що робити і не бажаючи відповідати за свої дії, сказав місцевим селянам, що ліпше не йти проти поляків. Окрім того, що Блажко акцентував увагу на нерівності сил між обома сторонами, він керувався ще й тим, що «у нього за пазухою було 2800 рублів громадських грошей, з якими він і сховався в городі», побоюючись, щоб поляки їх у нього не забрали [17, с. 33–34].

Будучи незадоволеними аграрною реформою 1861 р. та в деяких випадках діяльністю російських властей, у т.ч. мирових посередників, селяни в ряді місць вислуховували «золоті грамоти» і були готові підтримати польський збройний виступ. Для прикладу, польський повстанець Іван Дворжанський, перебуваючи в с. Митниця Васильківського повіту серед місцевих жителів, мав можливість поспілкуватися з ними. Селяни почали розпитувати про мету його поїздки, маршрут і т.п. Вислухавши його розповідь про збройне повстання в Польщі, селяни сказали: «Коли б так сталося, що й тут почалось (повстання. – *Н. С.*), то, можливо, й ми приєдналися б до них (повстанців. – *Н. С.*). Мабуть, так буде краще, а то деруть податі, чинш та інші побори... Як почнеться, то й ми підемо...» [20, с. 32].

У Київській губернії, окрім загонів Боровського і Комара (Боярського), були й інші загони: в Таращанському повіті – саперного підпоручника Адама Зелинського, у Сквирському – інженера-поручника Хойновського, в Бердичівському – Крижановського. Вони були затримані, піддані військовому суду тарозстріляні [9, с. 172]. У чотирьох повітах Київської губернії (Таращанському, Сквирському, Бердичівському і Радомишльському) сформувалися невеликі повстанські загони, але вони були настільки слабкі й погано озброєні, що при першій зустрічі з російськими регулярними військами були знешкожені. Сквирський загін взагалі здався, опустивши зброю та не зробивши жодного вистрілу [9, с. 205].

Часто селяни інформували місцеву російську владу про настрої в селі. Так, у донесенні таращанського повітового справника (керівника поліційного управління) від 28 грудня 1863 р. до начальника Київської губернії йшлося, що колишній волосний старшина Боярської волості оголосив мировому посереднику, що в ніч з 24 на 25 число грудня селяни у с. Парадівці Васильківського повіту задумали знищити «мѣстных жителей польскаго происхождения». Селяни с. Чаплинка Таращанського повіту староста Семен Коваль, Никифор (Свирлюк – прізвище нерозбірливо – *Н. С.*), Олексій Кабілюк і Григорій Мостовий, перебуваючи в парадівській корчмі, чули, що «говорили про зазначену пропозицію жителі села Парідівки: міщанину Деонісію Каменовському,

селянам Дем'яну і Акіму Юнгам», які згодом підтвердили цю розмову [6, арк. 130].

Російський уряд, намагаючись схилити на свій бік місцеве українське селянство, певною мірою спростив умови викупу земельних наділів лише на Правобережній Україні, куди входила, зокрема, Київська губернія. Так, у липні 1863 р. було видано закон, що примушував правобережних поміщиків припинити тимчасові зобов'язання селян і перевести їх у стан власників до 1 вересня 1863 р. (для порівняння, в інших регіонах України тимчасово зобов'язаний стан було ліквідовано з 1883 р.). Водночас вводився обов'язковий викуп наділів, а сума викупних платежів встановлювалася на 20% меншою, ніж передбачалася законодавчими актами аграрної реформи 1861 р. і визначалася раніше уставними грамотами [24, с. 153]. Це був один із найвагоміших кроків російського уряду, оскільки певною мірою вирішував земельне питання на користь селянина. У підсумку на Правобережжі селяни одержали земельні наділи не менші, ніж вони мали до 1861 р., відповідно до інвентарних правил 1847–1848 рр. [15, с. 89].

Січневе польське повстання поширилося на українські землі у квітні 1863 р., а вже в травні того ж року повстанці були розбиті російськими урядовими військами. На Правобережній Україні було репресовано 1340 повстанців польської національності, з яких 817 осіб становили дворянами (близько 61%), 181 – селяни (13,5%), 254 – однодворці (20%) і 52 – міщани (5%). Стає очевидним, що антиурядовий виступ на Правобережжі мав радше дворянський, аніж загальнонародний характер. Загалом від 6 травня 1863 р. до 4 листопада 1864 р. по Київському військовому округу було винесено 1840 вироків. Приблизно такі ж цифри – 1900 чоловік покараних – подає польський дослідник Січневого повстання С. Кеневич, наголошуючи, що на південно-західних територіях проживало лише 5% усіх учасників повстання, а незначна чисельність активістів і слабкість польського національного уряду не дали бажаних для повстанців результатів [22, с. 93–94].

Таким чином, організатори Січневого польського повстання на Правобережній Україні не змогли залучити до лав повстанців найчисленнішу верству населення – українське селянство. Аргументувалося це низкою чинників, через які місцеве населення Київської губернії, як і всього Правобережжя, здебільшого зайняло або нейтральну позицію, або ж долучилося до російських військ, що були спрямовані для придушення повстання. Підтвердженням цього стали сільські караули, створені російським урядом 24 квітня 1863 р., не тільки для підтримки своїх військових сил, але й для того, щоб не допустити приєднання українських селян до польських повстанських загонів і сприяти протиставленню двох сусідніх народів – українського і польського.

Загалом стати на бік російських військ було значно прийнятнішим для українського селянина, рівень модерної національної самосвідомості

якого здебільшого був невисоким, аніж підтримати католицьких повстанців. Російська Православна Церква закликала місцеве населення підтримати російський уряд. Окрім того, недовіра до «польського пана», який століттями зневажав і принижував українського селянина, залишалася домінуючою в ментальності населення. Незважаючи на поодинокі випадки, коли місцеве селянство співчувало польським повстанцям і навіть приєднувалося до збройних загонів, загальна картина була очевидною: українське селянство в абсолютній більшості не підтримало антиурядовий виступ. Фактично, збройна боротьба тривала у Південно-Західному краї не більше трьох тижнів – з кінця квітня до початку травня 1863 р.

Список використаних джерел

1. 'Державний архів Житомирської області', Ф.497, Оп.1, Спр.8.
2. 'Центральний державний історичний архів України, м. Київ', Ф.442, Оп.813, Спр.699.
3. Там само, Оп.369, Спр.293.
4. Там само, Оп.813, Спр.435.
5. Там само, Спр.212.
6. Там само, Спр.30.
7. 'Komitet Centralny Narodowy jako Tymczasowy Rząd Narodowy. Do Braci Rusinów!'. Доступно: <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=24065&from=pubstats>
8. 'Manifest Tymczasowego Rządu Narodowego, 22 stycznia 1863'. Доступно: https://historia.org.pl/2013/01/22/150-rocznica-wybuchu-powstania-styczniewego/january_uprising_proclamation_1863/
9. 'Zbiór zeznań śledczych o przebiegu powstania styczniowego. Sledstvennye pokazaniia o vosstanii 1863 goda', 1965, Redaktorzy: S. Kieniewicz, T. Koprijewa, I. Miller, Wrocław: *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, 453 s.
10. Kieniewicz, S., 2009. 'Powstanie styczniowe', Warszawa, 795 s.
11. 'Złota Hramota do Wiejskiego ludu [uwłaszczający dla mieszkańców Podola, Wołynia i Ukrainy]'. Доступно: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1863\(03\)31.gramota.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1863(03)31.gramota.php)
12. Бовуа, Д., 2011. 'Гордиев узел Российской империи. Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914)', Москва: *Новое литературное обозрение*, 1008 с.
13. 'Возстание поляковъ въ Юго-Западной Россіи въ 1863 году', 1863, Киевъ, Въ университетской типографіи, 61 с.
14. Гудъ, Б., 2011. 'Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект', Харків: *Акта*, 472 с.
15. Донік, ОМ., 2012. 'Україна: упередень та в добу ліберальних реформ 1860–1870-х років', Відп. ред. Н. М. Артем'єва, К.: *Кріон*, 240 с.
16. Зайцев, ВМ., 1973. 'Социально-сословный состав участников восстания 1863 г. (Опыт статистического анализа)', М.: *Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы*, 232 с.
17. 'Записки украинца изъ времени польскаго возстанія 1861–1864 года', 1869, Киевъ, Въ университетской типографіи, 61 с.
18. Земський, Ю. 'Складові польсько-шляхетських амбіцій в домаганнях Правобережної України напередодні повстання 1863–1864 рр.' Доступно: <http://gj.nmu.org.ua/pdf/2010/1-2/Zemskiy.pdf>
19. Кривошея, І., 2013. 'Січневе повстання на Уманщині (До 150-річчя польського національно-визвольного повстання)', Умань: *ФОП Жовтий О. О.*, 30 с.
20. Лещенко, МН., 1963. 'Яскраві сторінки спільної боротьби: До сторіччя повстання 1863 року на Правобережній Україні', К.: *Т-во для поширення політ. і наук. знань УРСР*, 40 с.
21. Марахов, Г., 1967. 'Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине', Київ, 256 с.
22. Ніколасно, О., 2014. 'Вплив Січневого повстання на повстання польських жінок Правобережної України', *Січневе*

- повстання 1863–1864: історія, люди, мистецтво: матеріали: Міжнар. наук. симпозиуму: Харків, 2013 р. / Генеральне консульство Республіки Польща в Харкові, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Х.: Майдан, 160 с.*
23. Новікова-Вигран, ОС., 2016. 'Польське повстання 1863–1864 рр. на Київщині в документах та спогадах сучасників', *Праці Центру пам'яткознавства*, Вип.30, с.197–208.
 24. Романюк, НІ., 2012. 'Сільські підприємці і підприємство: 1861–1914 рр. (за матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній)', Житомир: *Полісся*, 600 с.
 25. Присяжнюк, Ю., 2014. 'Українські селяни Правобережжя в Січневому повстанні 1863–1864 рр.', *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Умань: ФОП Жовтий О. О.*, 184 с.
 26. 'Статистические таблицы Российской империи, издаваемые по распоряжению министра внутренних дел центральным статистическим комитетом', 1863, Вып.2. Наличное население империи за 1858 год, ред. А. Бушена; предисл. А. Тройницкий, Санкт-Петербург, с.182–183.
 27. Ярцун, ЮО., 2018. 'Повсякденне життя шляхти Київської губернії (кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.): *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*, Умань, 252 с.

References

1. 'Derzhavnyj arhiv Zhytomyr's'koi' oblasti (State Archive of Zhytomyr Region)', F.497, Op.1, Spr.8.
2. 'Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukraini', m. Kyi'v (Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv)', F.442, Op.813, Spr.699.
3. Там само, Оп.369, Спр.293.
4. Там само, Оп.813, Спр.435.
5. Там само, Спр.212.
6. Там само, Спр.30.
7. 'Komitet Centralny Narodowy jako Tymczasowy Rząd Narodowy. Do Braci Rusinów!'. Dostupno: <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=24065&from=pubstats>
8. 'Manifest Tymczasowego Rządu Narodowego, 22 stycznia 1863'. Dostupno: https://historia.org.pl/2013/01/22/150-rocznica-wybuchu-powstania-styczniewego/january_uprising_proclamation_1863/
9. 'Zbiór zeznań śledczych o przebiegu powstania styczniowego. Sledstvennye pokazaniia o vosstanii 1863 goda', 1965, Redaktorzy: S. Kieniewicz, T. Koprijewa, I. Miller, Wrocław: *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, 453 s.
10. Kieniewicz, S., 2009. 'Powstanie styczniowe', Warszawa, 795 s.
11. 'Złota Hramota do Wiejskiego ludu [uwłaszczający dla mieszkańców Podola, Wołynia i Ukrainy]'. Dostupno: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1863\(03\)31.gramota.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1863(03)31.gramota.php)
12. Bovua, D., 2011. 'Gordiev uzul Rossijskoj imperii. Vlast', shljahta i narod na Pravoberezhnoj Ukraine (1793–1914) (Gordian knot of the Russian Empire. Power, gentry and the people in the Right-Bank Ukraine (1793–1914))', Moskva: *Novoe literaturnoe obozrenie*, 1008 s.
13. 'Vozstanie poljakovъ v# Jugo-Zapadnoj Rossii v# 1863 godu (The uprising of Poles in Southwest Russia in 1863)', 1863, Kiev#, V# universitetskoj tipografii, 61 s.
14. Gud', B., 2011. 'Ukrai'ns'ko-pol's'ki konflikty novit'oi' doby: etnosocial'nyj aspekt (Ukrainian-Polish conflicts of the modern age: the ethno-social aspect)', Harkiv: *Akta*, 472 s.
15. Donik, OM., 2012. 'Ukrai'na: u peredden' ta v dobu liberal'nyh reform 1860–1870-h rokov (Ukraine: on the eve and the day of the liberal reforms of the 1860–1870s)', Vidp. red. N. M. Artem'jeva, K.: *Krion*, 240 s.
16. Zajcev, VM., 1973. 'Social'no-soslovnyj sostav uchastnikov vosstaniia 1863 g. (Opyt statisticheskogo analiza) (Socio-class composition of the participants in the uprising of 1863 (Experience of statistical analysis))', M.: *Izdatel'stvo «Наука», Glavnaja redakcija vostochnoj literatury*, 232 s.
17. 'Zapiski ukrainca iz# vremeni pol'skago vozstaniia 1861–1864 goda (Notes from a Ukrainian during the Polish uprising of 1861–1864)', 1869, Kiev#, V# universitetskoj tipografii, 61 s.
18. Zem's'kyj, Ju. 'Skladovi pol's'ko-shljahets'kyh ambicij v domagannjah Pravoberezhnoi' Ukrai'ny naperedodni povstannja

1863–1864 rr. (Components of Polish–gentry ambitions in the claims of the Right–Bank Ukraine on the eve of the uprising of 1863–1864) Dostupno: <http://gj.nmu.org.ua/pdf/2010/1-2/Zemskiy.pdf>

19. Kryvosheja, I., 2013. 'Sichneve povstannja na Umanshyni (Do 150–richchja pol's'kogo nacional'no–vyzvol'nogo povstannja) (January uprising in the Uman region (to the 150th anniversary of the Polish national liberation uprising))', Uman': *FOP Zhovtyj O. O.*, 30 s.

20. Leshhenko, MN., 1963. 'Jaskravi storinky spil'noi borot'by: Do storichchja povstannja 1863 roku na Pravoberezhnij Ukrai'ni (Bright pages of the joint struggle: To the centenary of the uprising of 1863 in the Right–Bank Ukraine)', K.: *T–vo dlja poshyrennja polit. i nauk. znan' URSR*, 40 s.

21. Marahov, G., 1967. 'Pol'skoe vosstanie 1863 g. na Pravoberezhnoj Ukraine (Polish uprising of 1863 in Right–Bank Ukraine)', Kyi'v, 256 s.

22. Nikolajenko, O., 2014. 'Vplyv Sichneвого повстання на повстання пол's'kyh zhinok Pravoberezhnoi' Ukrai'ny (Inflow of the Silver Insurrection to the Polish Restoration of the Right Bank Ukraine)', *Sichneve povstannja 1863–1864: istorija, ljudy, mystectvo: materialy: Mizhnar. nauk. sympoziumu: Harkiv, 2013 r. / General'ne konsul'stvo Respubliky Pol'shha v Harkovi, Harkivs'kyj nacional'nyj universytet imeni V. N. Karazina, H.: Majdan*, 160 s.

23. Novikova–Vygran, OS., 2016. 'Pol's'ke povstannja 1863–1864 rr. na Kyi'vshyni v dokumentah ta spogadah suchasnykiv (Polish uprising of 1863–1864 in the Kyiv region in the documents and memoirs of contemporaries)', *Praci Centru pam'jatkoznavstva*, Vyp.30, s.197–208.

24. Romanjuk, NJ., 2012. 'Sil's'ki pidpryjemci i pidpryjemnytvo: 1861–1914 rr. (za materialamy Kyi'vs'koi', Podil's'koi' i Volyns'koi' gubernij) (Rural Entrepreneurs and Entrepreneurship: 1861–1914 (based on materials from Kyiv, Podillya and Volyn provinces))', Zhytomyr: *Polissja*, 600 s.

25. Prysjazhnjuk, Ju., 2014. 'Ukrai'ns'ki seljany Pravoberezhzha v Sichnevomu povstanni 1863–1864 rr. (Ukrainian peasants of the Right Bank in the January uprising of 1863–1864)', *Pol's'ke nacional'ne povstannja 1863–1864 rr. na Pravoberezhnij Ukrai'ni: vid mifiv do faktiv: kol. monografija / za red. I. Kryvoshei'*, N. Moravcja. Uman': *FOP Zhovtyj O. O.*, 184 s.

26. 'Statisticheskie tablicy Rossijskoj imperii, izdavaemye po rasporyzheniju ministra vnutrennih del central'nym statisticheskim komitetom (Statistical tables of the Russian Empire, issued by order of the Minister of the Interior by the Central Statistical Committee)', 1863, Vyp.2. Nalichnoe naselenie imperii za 1858 god, red. A. Bushena; predisl. A. Trojnickij, Sankt–Peterburg, s.182–183.

27. Jarcun, JuO., 2018. 'Povsjakdenne zhyttja shljahty Kyi'vs'koi' gubernii' (kin. XVIII – 60–ti rr. XIX st.) (Everyday life of gentry of the Kiev province (the end of the 18th – 60th years of the nineteenth century)): *Kvalifikacijna naukova pracija na pravah rukopysu*, Uman', 252 s.

* * *